

I. Kriza János (auto)biográfiái

1. Péterfi Sándor levele Jakab Elekhez. Hévíz, 1876. április 3.

Kedves Elekem!

Rég nem látott leveledet véve kedves kötelességemnek ismérem felhivásodnak a mennyiben csak lehet eleget tenni.

Én a b. e. *Kriza Jánost* még akkor megismértem, mikor Toroczkoról a kereszturni gymnasiumba jöve. Koronka⁴²² Őtet a *novitius poéták* classissában⁴²³ utól⁴²⁴ kezdve 5^{dik} helyre tette. Első láttára vonzalmat keltett bennem az ő szerény, mindenekhez nyájas, igénytelen, nem sokat beszélő, de kérdezkedőhöz szívesen szóló egyénisége. A kereszturni Gymnasiumban akkor divó gyakorlat szerint a ki egyszer poéta s ezzel deák lett, bár miként kitűntette magát osztályában, végig azon helyen maradván se fennebb nem mehetett, se le-nem huzhatták. Ámbár osztálya valóban jelesekből állott, első *Szent Iványi Josef*, második Küsmödi *Pálfi Károly* harmadik: *Buzogány Samu* s tovább: *Bomhér Sándor*, *Buzogány Mozes*, *Gyarmati Mozes*, st. kik mind kitűnök voltak, *Kriza* ezek között kitűnt mindenek felett a költészetben; exercitumaira a *Lecta: praestanter, eminenter* végre: a *gloriae*⁴²⁵ se hiányzott. Ezt még a gyermekek is szájról, szájra hirdették. Én csak novitius Etymologista⁴²⁶ voltam; de jól emlékszem, hogy már II. éves deák korában a Sűketfalvi *Gál Elek* Ur fiait: *Sigmondot* és *Lászlót* nyerte tanítványul, kikkel aztán kosztára Koronkához járt, a mi akkor nagy kitüntetés volt. Ezeket már akkor mind cadentias phrasesekre⁴²⁷ tanította, melyek aztán kaposok levén, miis után tanultuk a nélkül, hogy arra valaki erőltetett volna. Ezekből még most is emlékszem néhányra, például: *Pisum* borsó, *Fusum* orsó, *amphora* korsó, *tumba* koporsó, *Caelum* ég, *árdet* ég *adhuc* még, *sufficit* elég. *Pomum* alma, *Stramen* Szalma *mola sua* az ő malma st. Még néhány szájról szájra forgott versére emlékszem. Például, mikor mythológiáját leírta, végire ezt írta: *Tollam elhajtottam, nyugvó végpontra jutottam.*

Minthogy jól evezte, nyugszik a Kriza keze.

Akkori gymnasialis martyr tartsafalvi *Pálfi Mozsira*, ki minden órán *provocált* a *Seniornál* valakit, a ki őt bántalmazta, őis írt egy || remek fél latin és félmagyar epigrammot:

⁴²² Koronka József, a gimnázium igazgatója

⁴²³ *novitius poéták* classissában (lat.) 'új költők osztályában'

⁴²⁴ hátulról

⁴²⁵ exercitumaira a *Lecta: praestanter, eminenter* végre: a *gloriae* (lat.) 'gyakorlataira a *kitűnő, rendkívüli* végre a *dicsőséges* jelölés' se hiányzott

⁴²⁶ novitius Etymologista (lat.) 'az etimologista osztályban új, kezdő'

⁴²⁷ cadentias phrases (lat.) 'bejövő, lezáró formulák'

Deluditur quia Pálfi Péter fia rúhvel abundat.⁴²⁸

Vájva nyálát nyeli, mert tetüvel teli érzi a bundát.

Még kedves tanítványját *Gál Sigát* is, midőn egy estve sok szőlőt ett s éjjel aztán szerencsétlenül járt megepigrammozta:

Kell a kinek *prade* van a Gál gatyájába *pomade*.⁴²⁹

Igy írta még az árnyékszékreis:

Si desit stramen, digitis conterge foramen.

Magyarrais áttéve:

Hogy ha papier nincsen, tenyered fenekedre tekintsen

Ugy hogy lásd a jelit, bizd a gagyára felit.

Egy a Censurára irt énekének első versére is emlékezem:

Ad notem: *Mint a szép hives p.*

Parnazus kies halmának

Szoros, tövises útja,

Mig itt célját pályájának

A tanuló kifutja,

Fő feje és izzadoz

Töprenkedik, fáradoz

S ölevén Minerva képét

Tudománnyal tölti lépét.

Ennyit *Kereszturi* emlékeimből.

Kolozsvárt német fordításaimmal léptem fel az olvasó Társaságban. *Gessner Idiljeiből* fordítottam-le néhányat. *Mathissonból* „a gyermekévek. című darabra emlékszem. Mi előtt felolvasni mertem volna, bizalmasan közöltem Krízával, ki nyelvészeti, magyar helyes írási hibáimat mindig szívesen kijavította s bátorított és buzdított a tovább írásra. Négy évvel volt előbb mint én, de bár mikor fordultam hozzá ily nemű bajomban, Ő velem úgy bánt, hogy testvéremtől se várhattam volna többet.

Míg Kereszturon Senior voltam, ő academiái pályájával és Kolozsvári papi előkészületeivel lévén elfoglalva, én akkor inkább már veled leveleztem különösön[!] a Kereszturon általam alapított Olvasó Társaság ügyeiben. Kriza már pap és tanár lévén, oly nagyra éreztem a közvetést köztem és közötté, hogy ez idő alatt semmi más viszonyban nem voltam, minthogy a *Reményre* előfizetőket gyűjtöttem.

A mint azonban Kereszturi pappá lettem, azonnal felkeresett levelével. Súrgetett, hogy egyházi beszédeimet irjam szorgalmasan; mert a miként hallá,⁴³⁰ a Korondi Zsinaton mondott Vasárnap délutáni beszédemről a püspök és tanárok igen jó veleménnyel vannak. Aztán egyszer *Bözödön* átutazva *Árkosi Mihály* nehaj Esperesünknél egy pár jó be-

⁴²⁸ Deluditur quia Pálfi Péter fia rúhvel abundat. 'Pálfi Péter fiát azzal csúfolták, hogy nagyon rühes.'

⁴²⁹ pomade (lat.) a haj formázására alkalmas kenőcs

⁴³⁰ Péterfi lapszéli kiegészítése a következő: „a következő 1842^k évi bölöni Zsinaton mondá: *Ti vagytok savai a világnak.*”

szédemet olvasván később, épen arra biztatott, hogy beszédeimet úgy || készítsem, hogy végre kiadásra is gyűjthessek valamit.⁴³¹ További leveleiben örömét nyilvánítja, hogy Kereszturi elhagyatott ekklezsia templomát csinosítatom. (akkor csak 2. új ablakot vágtattam volt és a deákok számára egy külön kart állítottam[!].) Pártolt, ajálott[!] a mint egy Orgona létrehozásábanis megindultam. Buzditott, pártolt, midőn egy addig merőbe hijányzott cantori állomás létrehozatalára megindultam. Sokszor csüggedtem volna, ha Kriza egy jó levelével mindannyiszor nem lelkesít; különösen, midőn az öreg b. e. *Biró Jozsefet* szerencsés voltam megnyerni, hogy a Cantori állomás alapítására 4000. forintig utalványozta halála utánra ingó vagyonát és szerzeményjeit. Ott áll ma Kereszturon „a régi *Csucsik, Mili* és *Hindzsi* szomszédsága helyén a Cantori szép benvaló és azon az épületek; ott az iskolatanítói szép „*Biro alap*” Ott a diszes papi ház, mely a megnyert perköltségekből épült: én nem engedtem, a pert elesni, érette szenvedtem, koczkáztattam a világon mindenemet; de a Kriza biztató szavainak lelkesítő hatása alatt. Hire, tudta nélkül egy lépésem se volt.

Kereszturról 1859. Jun. 8^k végkép el-kellett jőnöm; mert papi és tanári terhem jutalmául 150. tanári – és annál soha többre nem számítható papi jövedelmem csekélyége miatt annyira eladosodtam, hogy mais szenvedem annak folytatását. Te voltál édes Elekem! az egyik, kinek részvéte nélkül fiaim tanitása munkájában minden erőlködésem mellett el estem volna. De a másik, kitől a vigasztaló és erősítő Szent lelkét vettem végig *Kriza* volt.

Szeretett volna az Öreg Siménfalvi helyébe engemet megválasztatni *F. Rákoson*, hol a papnak szántani, kapálni nem kell s mégis két akkora jövedelme van, mint Hévizen. *Kriza* jobbra, balra sokat sokat levelezett *Gálfalvival, Sándor Istvánnal, Siménfalvi Györgyel* és *Gyöngyösivel*. A ki nem látta szemeivel, annak képzelete se lehet arról, mi fáradhatlan volt Kriza az eféle levelezésekben. *Gyöngyösi* azonban Sárdi mellett agitált, *Gálfalvi* és *Sándor István* alattomban maga fazaka mellé huzott, csak színleg mozdult, tetteleg rám nézve *neutral* volt. Siménfalvi ez okonis diadalra jutott; én elestem.

Biztatott később, hogy *Verespatakra* menjek. Utamat kiegyengette mindenkép; de itt fiam: *Albert* – mint már helyszínelési főfelügyelő, utamba állt, teljesen meggátolt.

Sokat küszködött *Datkon* a Sándor István ügyével, mely ennek nyugalmazásával végződött. Aztán a *Ferenczi Áron*éval, melynek vége a csere újtáni távolítás volt és végre a *Bedő Dénes* fel és leléptetésével. A. *Rákoson* azon ritka jelenettel, hogy *Góncz Mihály* a rákosi papból árkos mester lett. Nagy öröme volt || az a rákosi ekklezsia buzgalma, mely orgonát szerzett, cantort állított s lépéseket tett csengettyü harangocskáit nagyobbakkal felcserélni.⁴³² Sok gondot szerzett *F. Rákos*-is, hól a papságban *Siménfalvi György, Sándor* és ennek megvakulása után *Török Áron* egymást váltottákfel.

Utolsó intézkedése körünkben az Ürmösön felmerült egyházi pénz-zavar tisztába hozatala volt. –

⁴³¹ Jakab Elek ezt a részt aláhúzta és a lapszélre a következőket írta: „*Péterfit* ő tette íróvá [...] papi nevet szerzett [...] papi becsületet!”

⁴³² Péterfi lapszéli megjegyzése szerint: „ma már készenis vannak”.

De hogy útba igaztani akaró jó szándékom annál inkább sikerüljön, küldöm mellékelve inkább azon leveleit, melyeket püspök korában írt. Csak ezekből is könnyen feltűnhetik lelked előtt azon tény, hogy ha minden ügyben és minden kérdésben más nagyobb egyházkörökbe is aránylag levelezett; ha egyebet semmit se tett volna levelezéseinek kívül, oly sokat dolgozott, hogy nem csuda, ha a költészetre ideje alig maradtott. –

Oly kérdést nem tudott tenni valaki, hogy azt felelet nélkül hagyta volna, még ha az utolsó szegény falusi ember lett volna ő.⁴³³

A mellékelt leveleket, ha tetszik, kezeden tarthatod. Enis ma holnap lejárok s akkor különben is kárba mennének.

A te leveleid is mind megvannak, megtartottam és örzöm azokat irányomba tanusított nemes lelkű figyelmed emlékéül. Tisztelevé említett kedves nőd vala oly kegyes, hogy engem a közelebbi múlt évi Juniushban tartott Főtanács alkalmával oly sokszor tanusított vendég szeretetével ismét meg tiszteljen.

Most csupa halotti szent beszédek írásával foglalkozom. Az a különös jó van benne reám nézve, hogy készítem velök magamatis, készítsem a vihar eleibe, mely az én vitorláimatis szét tépi egy véletlen érkezett pillanatban, mint kedves emlékeink tárgyát.

Megtévé, a mit a legszivesebb készségemmel is alig teheték úgy, a hogy kívántam volna, legszivesebb üdvözlétem mellett ajánlom[!] magamat jó emlékedbe, pártfogásodba, ki örök tisztelettel vagyok

Héviz. 1876. April. 3:

hű barátod: Péterfi Sándor mk
hévizi unitár. pap

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Krizsa János hagyatéka]

Közölve: Ethn. 237–240.

Autográf levél, 4 oldal.

Megjegyzés: A levélen Jakab Elek ceruzás aláhúzásai és megjegyzései is megtalálhatók.

2. Árkosi Dénes levele Jakab Elekhez. Rava, 1876. május 10.

Mélyen tisztelt Méltóságos Úr!

Közelmult Ápril 6.^{án} Budapestről keltezett, s hozzám az Erdő Szt. Györgyi postán kéthéti veszteglés után érkezett nagybecsű levelét kellemes érzések közt olvastam, s arra közbe esett akadály miatt csak most felelhetek ennyiben:

Kedves emlékü Krizánk biographiájához minő adattal szolgálhatnék, mit méltóságod ne tudna? mindemellett is egy pár mozzanatot felemlitek ifjúsága és püspöksége korából:

⁴³³ Jakab Elek kék ceruzás megjegyzése ehhez: „Szívjósága”.

Már mint kereszturi poéta kitüntette magáról, hogy teremtő, és alkotó nagy lélekkel bír, kiről tanára Koronka József közhelyen ily nyilatkozatot tett:

„*Certe hic juvenis erectae mentis et non ad vulgaria natus.*”⁴³⁴ – Továbbá, épen ezen tanára diák vers-gyakorlatairól (exercitium) máskor kimondotta: „már nem tudom minő érdemjellel kísérem a Kriza dolgozatait.” –

És hogy Kriza költőnek született volt, kitünt abból is: miszerint mi tanuló társai sokszor próbára tettük, hogy egy vagy más tárgyról rögtönözzön nekünk diák verset, és a próbát mindig kiállotta. – Többek közt, felhívtuk hogy mondjon nekünk verset a küküllő-hídról, s legottan mondotta:

„*Non sunt per montes, sed sunt per flumina pontes*”⁴³⁵

Püspök korából is említhetek annyit: miszerint visitatioja alkalmával, azhol én is jelen voltam, a templomi köszöntőket illetőleg többször csak néhány főbb eszméket jegyeztetett egy tenyeremni papírra, s azokból egy gyönyörű dictiot kerekített logikai következetességgel; s noha az előadásra || nézve nem volt valami kitűnő szónok, de a hallgatóságra még is mindig hatással tudott szólni. –

Jellemét illetőleg, méltóságod jobban tudja nálamnál hogy Kriza a humanitas kitűnő élő példánya volt; s példátlan jószívűségével minden hozzá folyamodón sokszor a tulzásig kívánt segíteni. –

De mire fárasztom a méltóságod sokfelé osztott becses figyelmét, mikor Krizát közelebbről ismerte mint én. –

Velem is voltak ugyan közlekedései elannyira, hogy hozzám intézett levelei egy csomagba nagyszerű tömeget tennének; de azok kevés kivétellel mind hivatalos színezetűek lévén nem tartoznak e tárgyhöz. – Szóval, Krizáról általánosságban is csakis annyit írhatok: hogy ő lelki nyája felett kitartó éberséggel virasztó jó-pásztor volt. –

Még egyet ide jegyezek, de már nem Krizára, hanem Dávid Ferenczre vonatkozólag; hiszem e papír megbirja még akkor is, ha méltóságodnak újságot nem írok: ha nemcsalatkozom kinyomatva még nem olvastam a szép disthicont[!], melyet a dévai vár-fogságban sajátkezűleg metszett volt be a vár falába, ezen szavakban:

„*Det Deus ut prisci redeat confessio veri,*

Et terram antiquum fas, pietasque regant.”⁴³⁶ –

Sajnálkozom méltóságodnak azon nyilatkozata felett, hogy Budapestre menetelével elvétette az élethimét? én őszintén mondom: nem sajnálkozom; mert méltóságod ott is a maga helyén van, azhol hazának, nemzetnek, sőt az unitárius érdekeknek is nagyot tud

⁴³⁴ *Certe hic juvenis erectae mentis et non ad vulgaria natus.* (lat.) 'Ez az ifjú bizonyosan a lélek felemelésére, és nem mindennapi tettekre született.'

⁴³⁵ *Non sunt per montes, sed sunt per flumina pontes.* (lat.) 'A hidak nem hegyeken, hanem folyókon keresztül vezetnek.'

⁴³⁶ *Det Deus ut prisci redeat confessio veri, et terram antiquum fas, pietasque regant.* (lat.) 'Adja Isten, hogy az elődök visszatérjenek az igaz hithez, és az ősi földön az isteni törvény és a kegyesség uralkodjon.'

használni; csak arra kérem mindenek felett, hogy kimélje magát, mert a temérdek munka idő előtt felemészti életerejét, vallás-közönségünk nagy hátrányára. –

Mondhatatlanul jól esik nekem, olvasni azt, hogy kedvesfiában szép jövődöt lát; s ohajtom is, hogy e fiu éljen, és legyen a || a régi syntaxis szerint: „*dignus patro filius*”.⁴³⁷ –

Tiboldi-ként: bocsánat, még egyet: hiszem sőt tudom, hogy a kereszturi Gynasium[!] előljárosága megteszi a hálatartozást, azon nagyszerű áldozatért, melyet nagybecsű könyvtára felajánlásával tett ezen Gynasiumunk iránt; mindazonáltal fogadjon el tőlem is, igénytelentől, egy legméltóbb *hálanyilvánítást* ezért. – Óh! kérem is az istenre, és ami szent lehet mindenre! hogy ezután se vonja meg tetteles pártfogását ezen sok háladatlantól felejtett, de méltóságod által mindig pártolt, és gyámolított szegény iskolánktól. – Hízegéstől menten elismerem, hogy én méltóságodot ezen iskolánk benefactorai⁴³⁸ közt elsőhelyen tisztelni megszoktam. –

Igen méltó tiszteletem, és nagyrabecsűlésem kifejezése mellett vagyok Méltóságodnak

szolgálatkész kötelezettje
Árkosi Dénes
mk

Rava. Május 10. 1876.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Közölve: Ethn. 240–241.

Autográf levél, 3 oldal.

3. Kriza Gyula: Kriza János életírata. h.n., é.n.

Kriza János 1811 Junius 28-án született Miklosvárszéken Nagy-Ajtán, atyja odaváló unitárius lelkész, a Tordamegyében fekvő Toroczkó bányavárosból származott Kriza János volt, anyja Benceze Borbára ős székely családból. Elemi tanulmányait a nagyajtai jó népiskolában kezdvén, kilencz éves korában a toroczkói úgynevezett particulában folytatta, hová nagy számmal jártak a távol Székelyföldről is szegény tanuló gyermekek s még bajszos ifjak is, a kiknek mintegy ápoldája volt a kegyes, jótékony szivességéről híres toroczkói nép áldott jó lelke, de jártak feles számmal a környékbeli oláh falvak gyermekei is, a kik e tősgyökeres magyar, legalább a reformáció || idejében már egészen tiszta magyar városban nyerték kiképződésük első, jó alapu elemeit. A székely földtől ily távol helységbe azon okból kellett a fiunak menni, mert az édes atyja szülőinek házánál minden testi szükségéit kielégítő otthonát találván fel, mind az atya meg volt kimélve a nagyobb

⁴³⁷ dignus patro filius (lat.) 'apához méltó fiú'

⁴³⁸ benefactor (lat.) 'jótévő'

költekezéstől, a mire alig is jutott volna az igen mérséklett papi jövedelmekből, mind a fiura nézve meg volt könnyítve a tanulhatás, nem lévén kényszerítve mint az ápodai székelly fiuk a templom és iskola körüli szolgálatok tételére.

A kőszirtek s erdőségek közt oly regényesen fekvő s népe festői viseletéről s ódon patriarchalis erkölceiről és szokásairól is elhírhedt || Toroczkó iskolájában öt egész évet töltvén a növendék ifju, a ki már itten próbálgatta erejét magyar és latin versek írásában, a székelly földön fekvő *székelly-kereszturi* középtanodába ment tanulását folytatni a tanítói ügyessége s fegyelmi szigora által nagyon híressé lett Koronka József igazgató tanár vezetése alatt, négy évet töltvén a költészeti s szónoklati osztályokban, hol az akkori tanrendszerhez képest az ifjak tanulása a latin classicus írók könyveire s latin gyakorlatok, beszédek fogalmazására szorítkozott, csak nagyon ritkán kelletvén magyar gyakorlatokat, kötetlen s kötött beszédeket készíteni. Az ifju Kríza itt csaknem egyforma könnyűséggel s gyorsasággal irt || verses és prózai gyakorlatokat nemcsak maga de osztálytársai terhét is mindig a legnagyobb készséggel hordván tolla hegyén s nem kevésbé örült az igazgató tanár által őneki, mint a tanulótársainak adott praestanter, eminenter s több ilyen nagy változatosságu lectákon. –

A székellység ezen őseredeti jellegével bíró városból 1829-ben a kolozsvári unitárius kollegiumba ment, hol 1833-ig a bölcsészeti s hittudományi, a következő két évben pedig a jogi tanfolyamokat végezte a református kollegiumban. Már mint joghallgató az unitárius kollegium alosztályaiban köztanítóvá s a főtanoda könyvtárának az illető tanár mellett segédfelügyelőjévé nevezetett ki. || Ugyanakkor a főtanodai ifjuság kiválóbbjai által alapított „Olvasó társaság” egyik alapító tagja s egyszersmind első könyvtárnoka s az ifjuság által járatott hírlapok tartalmának előadója volt. Még a tanodában megtanulta önerején a német, franczia és angol nyelveket; az e nyelvü classicus költőkből már ekkor fordítgatott, azon czélből, hogy némi ösztönt adhasson tanulótársainak az oly remek műveket tartalmazó idegen nyelvek s irodalmak megszeretésére. E fordítások a később kiadott „Remény” czimü zsebkönyvben jelentek meg nagyrészt.

A kolozsvári unitárius ekklezsia 1835-ben rendes papjává választotta olyformán, hogy ősi rendtartáshoz képest előbb maga költségén elküldötte külföldi egyetemekre bővebb önképzés végett. Az azon korbéli || osztrák kormányának a németországi szabadságeszmék terjengő miasmáitól való reszketése miatt nem lévén szabad magyar- s erdély országi tanulóknak is máshová menni mint a Berlinben, a szent szövetség egyik tagjának városában lévő egyetemre, Kríza is Bécsből egész Berlinig szabatosan kiirt úton ide kényszerült menni, hol két évig maradt főleg theologiai s philosophiai tanulmányait folytatva, miket azután soha nem is hagyott félbe, ezek mellett különösen a nyelvészettel is előszeretettel foglalkozva. 1837 nyarán haza térvén, egy egész évig tartott sinlődése miatt, mely már külföldön léte alatt vette kezdetét máj és lépkórságban, nem foglalható el papi hivatalát s csakis || a borszéki fürdőn töltött nyári két hónap üdítő hatása után kezdheté azt meg, a melyet aztán egész püspökké választatásáig (1861 évben) bár nem teljes jó egészségben de mégis oly állapotban folytatott, hogy csak egyetlen egyszer volt kénytelen gyógyfürdőre Előpatakra és Málnásra menni, t. i. 1859-ben az ez év elején kapott s egyszerre

rásúlyosodott csúzos betegség miatt, a melynek erejét meg is töré a székely szülőtföld hathatós vize, ha egészen el sem is törle – 23 évi papsága alatt, a melyet tényleg 1838-ban kezdett meg, s a melyre az 1840-ben Bölönben tartott zsinaton szenteltetett fel, a theologia több részét is tanította mint a collegium rendes tanára, folytatva a theologia némely tantárgyainak || tanítását püspöksége alatt is.

Papi s tanári hivatalos dolgokkal való túlterheltsége miatt mint író nem léphetett fel sok időt s múgondot igénylő művekkel; megtette csakugyan e részben is a mi csak ideje s erejéből telhetett: vannak több rendbeli zsinati s más alkalmi beszédei, imái; több kézi könyvei kinyomatlan vannak, csak az Egyházi Főtanács megbízása folytán gyermekek számára dolgozott „Keresztény Vallás Elemei” címűt nyomtatta ki, mely már többszöri kiadást ért, s az unitáriusok minden iskolájában sőt még más felekezetűek iskoláiban is tanítattik, s kiadta újra a „Nagy Katechesist” s az unitárius „Halotti Énekeskönyvet” cél- és korszerű változtatásokkal s nem egy darabbal toldva meg a gyűjteményt. || Később szerkesztője volt Nagy Lajos tanár társaságában az unitárius tanárok által alapított „Keresztény Magvető” című egyházi folyóiratnak, melynek tovább szerkesztését a II-dik kötet kiadása után Ferencz József kolozsvári unitárius pap s tanár előbb Buzogány Áron, azután Kovácsi Antal s végre jelenleg Simén Domokos tanár társai segédkezése mellett folytatta. Egyszersmind az amerikai „Unitarian association” által pártfogolt vállalatban, a híres unitárius hitszónok és bölcsész Channing műveinek az unitárius tanárok által eszközölt fordításában is tevékeny részt vett, egy részének fordításán kívül maga dolgozván ki az 1-ső kötet előszavában a híres író életírátát s a fordítást, hogy || az minél eredetibb és zamatosabb magyarságu legyen hú és lelkiismeretes gonddal ellenőrizvén.

Most forduljunk az irodalom emberéhez. Krizának gyermekkorában legkedvesebb olvasmányai voltak, a minő könyveket oly egyszerű, patriarchalis erkölcsű nép mint a toroczkói szokott volt nagy buzgalommal s előszeretettel olvasgatni: a biblia, főleg ennek ótestamentomi része, s emellett, a mit csaknem minden háznál kaphatott Toroczkón, a Hármás Historia, a hét bölcs emberek s hasonlók, a miket sokan az ottani gazdaemberek között szép kerek betűkkel magok irtak le. Atyja házában a nyári || szünidők alatt a régi könyvek mellett megtalálta még a Kazinczi Ferencz műveit, fordításait s folyóiratai egypár darabját, a melyeknek új magyar szép írályá mennyei muzsika gyanánt hangzott a csak régies írályhoz s bibliai kenetes nyelvhez szokott már jól felcseperedett ifju fülébe. Történt egyszer, hogy a midőn Kríza a Kazinczi szépliteraturai műveiből Gesznernek egy kedves megható pásztori költeményét olvasná, egy ágyában heverésző, különben olvasgatni nem szokott székely kamasz tanuló deák annyira fellelkesült, hogy mintegy szép zenehang hallására felugorván, örömeiben tánczolni kezdett || a szobában, káltván, hogy soha kedvesebb gyönyörűséget nem érzett életében. A 30-as évek elején a Széchenyi lánglelkétől kapott mozgalomban a magyar ifjuság is minden nagyobb iskolában addig nem szokott magyar irányu és szellemü mozgásba jöven, (mert a régebbi korban kelt mozgalmak inkább latin classicusok olvasása végett voltak) az unitárius collegium nagyrészt tősgyökeres székelyekből álló ifjusága sem maradhatott hátra a nagyszerű szellemharcban s még az 1830 évet megelőzőleg egyesültek ifjak kölcsönös művelődés céljából, hol együtt-

olvasás hol egyik a más || munkájának megbírálása végett s kezdettek volt különböző nevek alatt társaságokat formálni s zsebkönyveket indítani meg, hová dolgozataikat beírva, azok aztán sok buzgó részvevő olvasóra találtak benn az iskolában s azon kívül is. Egy nagyobb terjű s rendszeresebb alapult olvasó önmivelő társaság kebelében a 30-as évek elején főleg Kríza volt megindítója legbensőbb barátjával Szentiványi Mihálylyal előbb „Viola” később „Remény” néven hetenként kéziratban megjelent szépirodalmi lapnak, melynek kívülök főbb munkatársai Nagy Elek, Gálfi Sándor Veres József stb. voltak. – || Ezen ivekről válogaták az 1839-ben nyomtatásban megjelent „Remény” című zsebkönyv tartalmát, mely azon időben szokatlan sensatiót keltett volt s melyet a kritika is kiténőleg méltányolva fogadott. Kríza, a kinek szerkesztése alatt jelent meg e zsebkönyv, ebben öt név alatt irt, ugymint *bevallott neve* és *Taracski, Vadormi, Tündeffi, Ajtavári* nevek alatt.

Ezen zsebkönyv különös elismerését vívta ki ama híres kritikai lap, a nagy tekintélyben álló „Figyelmező” fő íróinak is, hol Toldy Ferencz ismertetvén az említett zsebkönyvet, tartalmából egész verseket közölt; az írók nagy részét legujabb költészetünkben teljesen || jártasoknak, a nyelv és költői formák teljes birtokában lévőeknek ismeri, s különösen Krizát tünteti ki minden társai felett, a ki, úgymond, seregével különemű igen szerencsés dolgozatoknak jelent meg. „Ők hivatva vannak arra, hogy Erdélyben a költői literaturának egy szebb korszakát kezdjék meg. Minden esetre pedig – így végzi ismertetését Toldy – az oly szűk eszközű s oly csekély módu, de annál lelkesb vezérletű kolozsvári unitárium collegiumé a dicsőség, hogy első volt, mely annyi szép erőt ébreszt fel és központosita a literatura egyik legfontosb és hatobb ága szerencsés mivelésére s Magyarország nyelvcsinító haladási fokára emelkedvén, Erdélyt olyan igen követésre méltó példával előzte meg.” ||

A „Remény”-nek azután még két kötete jelent meg 1840 és 1841-ben az irodalmunk s nemzeti életünkre is oly korán elhunyt Szentiványi Mihály szerkesztése alatt; e kötetekben is Kríza kiváló részt vett s ugyanakkor az Athenaeumba is irt lyrai költeményeket. Székelyes ízű népdalai közül nem egy ment át mindjárt megjelenésök után a nép ajkára mint a nép lelkéből termett. A magyar akadémia már 1841-ben levelező tagjai közé sorozta. Később 1862-ben a Kisfaludy-társaságnak is tagja lett.

Lelkészi és tanári hivatala mellett mint journalista is kezdettől fogva működött egész püspökké lett választásáig, s a Nemzeti Társalkodónak egy évig segédszerkesztője is volt. Az erdélyi szabadelvű sajtónak a Méhesféle Erdélyi Hiradótól kezdve a „Kolozsvári közlönyig” rendes munkatársa s a Brassai féle Vasárnapi Ujság külföldi hirrovatának || mely a közbeszótt közmondások s népdaltöredékek által általános figyelmet ébresztett volt írója. 1843-ban b. Kemény Zsigmonddal együtt kiadta Szentiványi Mihály műveinek I. kötetét. S ugyanekkor hirdetett előfizetést „Vadrózsa” című székely népköltészeti gyűjteményére, melynek azonban kiadását részint az akkori politikai küzdelmek s törekvések minden más érdeket félrevető iránya miatt az ily különszerű irodalmi vállalatok iránti részvét csekélysege, de főleg a székely nyelvjárások s hangejtések körüli lelkiismeretes tanulmányok be nem végzettsége miatt boldogabb időkre hagyta. – Ezek szerint már a Kisfaludy-társaság által az Erdélyi János szerkesztése alatt kiadott Népköltési Gyűjteményeket megelőzőleg

fogant volt meg ezen eszme lelkében. A közbejött politikai nagy események következtében mind tovább meg tovább haladt az eszme valósítása némileg maga a vállalat s a magyar irodalom || javára, a mennyiben Kríza a nemzeti remények s vágyak meghiusulása miatti általános levertség közepett is sohasem hagyott fel mint fészke építésében sokszor megháborgatott madár gyűjteménye kiadási s erre nézve hogy az jelesebb legyen, folytonos gazdagítási szándékával. Elvégre a minden szépet és jót gyámolító s főleg a forradalmi korszak után a minden magyar nemzeti sajtóságot gyökerestől kiirtani indult osztrák vad rendszer tele alatt Erdélyben csaknem egyedül küzdő s alkotó gróf Mikó Imre pártolása s mély nyomokat hagyó munkássága s éleselmű műphilosophunk és költőnk Gyulai Pál baráti segédkezése s hatós ajánlásai mellett megjelent 37 sűrűn nyomtatott íven a „Székely Vadrózsák” I kötete. E gyűjtemény kiterjed a székely népköltészet egész körére s ennyiben páratlannak mondható, egy nagy gazdagságu || székely tájszótárt is hozván a székely nyelvjárásokról irt értekezéssel, mely akademiái díjjal lón koszoruzva. Ezen gyűjteményben, mely Fogarassi szerint kincses bányája nemzeti nyelvünknek, Kríza egyszersmind nyelvésznek is tünt fel a nélkül hogy ilyenné lenni valaha törekedett volna, a mennyiben mindig figyelemmel s előszeretettel kísérte ugyan a magyar nyelv körüli kutatásokat s dolgozatokat, de tüzetesen mint szakférfiu nem készült soha nyelvészeti művek írására, csupán a székely nyelvjárásnak saját hangjában való ismertetésre s a székely nyelvkincseknek tiszta eredeti ízök és zamataiban való felmutatására s az irodalmi nyelv számára lehető hasznosítása vezetett az eljárásra, melyet gyűjteménye szerkesztésénél követni jónak látta. –

A „Vadrózsák” II kötetéhez is gyűjtött anyagot, de annak rendezésében betegeskedése || és halála megátolta; a jeles darabok, balladák, népdalok egy részét azonban közölte a „Fővárosi Lapok” „Hon és külföld” stb. hasábjain. Az utóbbi időben nagy sikerrel megindult Magyar Nyelvőrnek is szorgalmas dolgozótársa volt.

Hogy Kríza költői működésének fényesebb s nagyobb szerű nyoma nem maradt irodalmunk mezején, oka, mert már lelkészi terhes hivatala, egymaga lévén a kolozsvári ekklezsiának lelkésze, a kinek a vasárnapi prédikálás mellett a hétköznapi naponta kétszeri s e mellett alkalmi szent szolgálatokat kellett végezni, elég nagy teher lett volna egy ember vállaira, ehez járult még folytonosan a tanári nehéz hivatal, annál nehezebb, mert a theologiai tanok latin nyelven való tanítása éppen tanársága kezdetén szünnév meg, valami négy ágában a theologianak kénytelen volt magyar nyelven || újabb s a korszellemhez és a tudomány állásához alkalmazottabb kézikönyveket dolgozni. De minde két mezőn is szükön gyümölcsozván az élet fája terhes háznépe számára, a journalistai mező mintegy önként kínálkozott a papi s tanári szerény jövedelmi forrás vizének pótlására, s ily körülmények között nem csoda, hogy a szépirodalom muzsájának kedve mindinkább fogyott, ajka is majdnem egészen elnémult. Csak egyetlen érintkezési szál maradt meg a mindig imádott múzsával, a székely népkedély örökbecsü szüleményeinek minden alakjok és színök szerint való gyűjtögetése.

Kríza 1842-ben kelt egybe Fúzi Borbárával, néhai unitárius tanár és főjegyző Fúzi János leányával, ki az évek óta virágzó kolozsvári jótékony nőegyletnek keletkezése óta fáradságtalan másodelnöke. Egyik fia, Kálmán || kir. törvényszéki jegyző s vizsgáló bíró,

26 éves korában szerencsétlen esés következtében történt halálával mély bánatot okozott atyai szívének. Egy fia Gyula pénzügyi fogalmazó és egy leánya Lenka Kovács János unitárius tanár s egyetemi angol nyelvtanító neje jelenleg is életben vannak. –

Tüdőgyuladásba esvén 1875 Március 26-án Nagypénteken végezte be nemes életét. –

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Krizsa János hagyatéka]

Közölve: Ethn. 242–246.

Autográf, 22 oldal.

4. Toldy Ferenc jegyzetei Kriza János életéről és munkásságáról. hn., én.

A 135 §-hoz. 1)

KRIZA JÁNOS.

Született 1811 Nagyajtán Miklósvár Székben, hol atyja unitárius lelkész volt. Gimnáziumi tanulmányait Torockón és Székely-Kereszturatt végezte. Már amott kezdett verselni magyarul, míg itt a romai classicusok, főleg Horác és Ovid ismeretébe vezetett be, s őt a deák versírásban gyakoroltatták. A magyar népies irodalmat már ismerte volt, midőn az új írók munkáival Kolozsvárt theologus korában 1829 óta megismerkedvén, az epigramm – és népdalköltészet iránt ébredt fel hajlama; de a Kritikai Lapok szigora őt a termelésben még visszatartotta. 1835 a kolosvári unit. egyház költségén mint papjelölt a berlini egyetemre küldetett, honnan visszatérvén, 1838 kezdte meg papi hivatalát, melyhez 1840 óta a theologia tanársága, kereset tekintetéből pedig már 1842 óta az Erdélyi Híradó mellett segédkedése járulván, 1861 Erdély unitárius szuperintendense levén: a költészetnek csak ritkán szánhatott néhány órát, de e kevéssel is már 1838 óta feltűnővé lett az értők előtt. Első költeményei az Athenaeumban jelentek meg (1838–40), követte több a kolosvári unit. collegiumi Olvasó-Társaság megbízásából általa 1839 szerkesztett, 1841re Szentiváni Mihály által folytatott[?] „Remény” című zsebkönyvben s a kolosvári „Nemzeti Társalkodóban”. Már ez időben fordított kiváló figyelmet a székely népköltésre, s 1842-ben egy ily gyűjteményre „Vadrózsák” cím alatt előfizetést is hirdetett, de a politikai élet akkori zajában elhangzott szava; mind azáltal folytatta e téren gyűjtéseit, sőt kiterjesztette gondját utóbb a nép minden sajtóságai megfigyelésére, szólásmódjai, közmondásaira, meséire, nyelvére; s így keletkezett ugyanazon cím alatt azon gazdag és nagy jelentékenységgű munkája „Vadr. székely népk. gyűjt.”, melynek I kötete Kol. 1863 jelent meg, s melynek II-kát a [-] tudomány[?] nagy érdekeltséggel várja.

Lelőhely: MTAKK [Tört. 4° 24/IV. (Krizsa János életére és műveire vonatkozó. Toldy Ferenc jegyzetei és gyűjtése.)]

Autográf, 1 oldal.

Megjegyzés: Befejezetlen, piszkozati példány, nagyon sok áthúzással.

5. Kriza János önéletrajzi levele ismeretlenhez.⁴³⁹ h.n., é.n.⁴⁴⁰

Én Kriza János születtem 1811. jún. 24-én Miklósvárszékből Nagy-Ajtán, hol édes atyám unitárius lelkész volt, mindössze 47 évig szolgálván az onegy eklézsiában. Édes anyám Bencze Borbára tősgyökeres székely; az atyám Tordamegyében Toroczko, e regényes, sziklák közé zárt helység szülöttje volt, hová én is 9 éves koromban vittem tanulni az ottani jó hírben álló ügynevezett particulában, hol a syntactica classissal⁴⁴¹ végeztem be a tanulást, öt évet töltvén e patriarchalis egyszerű erkölcsökkel díszes, egész Erdélyben öltözet s lakásbeli szokásaikra nézve is megkülönböztetett kisdud városban, melynek lakóssai nagy részt vasbányászatból, egy része vassal való kereskedésből, s egy kisebb része földművelésből él. Syntaxista koromban már kezdtem a verseléshez, s maig vannak fenn némely költeményeim azon időből. 1825-ben a székely-kereszturi gymnasiumba vitt anyám a poetica és rhetorica classisokba egy akkor nagy hírben állott igazgató-tanár, Koronka József kezei alá; 4 évig voltam e szigorú tanár oktatása alatt, a ki főleg a latin classis(cu)sokat, ezek közt Horatiust és Ovidiust tanította előszeretettel; belé is jöttem a

⁴³⁹ Mivel az eredeti levelet nem ismerjük, annak a MTAK Kézirattárába való jutásának útját nem tudjuk rekonstruálni, így csak találgatni lehet, hogy Kriza János kinek a kérésére írta meg autobiográfiáját. A szövegközlések közül a *SzNGy* az egyetlen, amely felveti ezt a kérdést, és a dokumentumnak helyesen azt a címet adja, hogy *Kriza János önéletrajzi levele* (szemben például a *MNGy*-nyel, ahol *Kriza János önéletrajza* a címe). Emellett Kovács Ágnes egy lábjegyzetben (Kovács Á. 1956: 439, 1. lábj.) arra is felhívja a figyelmet, hogy a szövegben van megszólított (*Nagyságos Úr*), tehát Kriza valakinek a kérésére írja meg autobiográfiáját. A levél műfaji követelményeinek mégsem tesz teljesen eleget, mert nincs megszólítás, nincsen elbúcsúzás, nincs datálás. Felmerülhet Simén Domokos neve, aki kérte az unitárius írók életrajzát, de ebben az esetben érthetetlen, hogy hogyan került az írás Pestre. A másik személy, akiről tudjuk, hogy unitárius írók életrajzát kérte, Jakab Elek volt. Tehát lehetséges, hogy Jakab Elek már Pesten lévén, kérte Kriza önéletrajzát, aki azt Jakab Eleknek egy levél kíséretében elküldte (ez magyarázhatja, hogy a levélforma bizonyos elemei miért hiányoznak). Ez azonban azért nem különösebben valószínű, mert akkor Jakab Elek felhasználta volna ezt, azonban ennek az ismerete nem mutatható ki az írásaiban. Esetleg szóba jöhet még Gyulai Pál is (bár ez esetben is furcsa, hogy a kézirat miért nem a Gyulai-hagyatékkal vándorolt). Ortutay Gyula egy írásában szintén Gyulai Pált nevezi meg, mint akihez a levél íródott, azonban semmi egyébvel sem indokol, mint hogy Gyulai bírta rá önéletrajza elkészítésére a „szemérmes Arany Jánost” is. (Vö: Ortutay Gy. 1942: 253.) Ez azonban azért sem valószínű, mivel ebben az önéletrajzban is emlegeti Gyulai *Vadrózsákban* betöltött szerepét, aminek ilyen jellegű megfogalmazása kevésbé valószínű, ha magának Gyulainak íródik a levél. A legvalószínűbb tehát, hogy a címzett Toldy Ferenc lehetett, aki – ahogy maga is írja 1875-ös Jakab Elekhez írt levelében – verseit több ízben (1843-ban, 1861-ben, 1868-ban és 1874-ben) kérte. Erre az 1868-as válaszában Kriza János már két rendbeli életiratainak összeállítását emlegeti, míg Jakab Elek 1874-es Krizához írt levelében Toldy kérését tolmácsolandó versei összeállítása mellett életiratait és fényképét is kéri tőle. Továbbá Kriza János Toldyhoz írt 1868. október 13-i levelének (82. levél) első sorait úgy is lehet értelmezni, hogy a megbízatás, amit éppen végrehajt Toldy kérésére, önéletrajzának elkészítése és küldése, tehát elképzelhető, hogy ehhez a levélhez csatolta az önéletrajzi levelét. Ezek mellett Toldy címzett szerepét erősíti az a tény is, hogy *Nagyságos Úrnak* nem szólítja sem Gyulait, sem Simént, sem Jakab Eleket, viszont valamennyi esetben Toldyt.

⁴⁴⁰ A legvalószínűbbnek tűnő feltételezés az, hogy Kriza János önéletrajzi levelét 1866 második felében, vagy kevésbé utána írhatta. Erre az mutat, hogy a második kötet kiadása kapcsán az előfizetési ív kibocsátásának, az aláírásgyűjtésnek a terve nagyon határozottan és jelen időben fogalmazódik meg ebben a levélben. Erre a levelezésben egyedül 1866-ban van utalás, sem előtte, sem utána nincs. (Vö: 71, 72, 73. levél.)

⁴⁴¹ syntactica classis (lat.) 'szintaxis osztály'

latin distichonok készítésébe, így saphicusok sat. írásába is úgy, hogy néhány óra alatt sokszor az egész classisomnak megírtam az exercitiumaikat; egypárszor magyar versek készítésére is adott themát jó rectorunk, vagy caputokat⁴⁴² hagyott ki Ovidiusból szabad magyar fordításra, vagy átdolgozásra. Azonban a magyar versekre nem kaptam oly szép Lectákat (excellenter, praeclare, opipare sat.), mint a latin versekre; sőt, komolyan intett, hogy új, még szokatlan szókat használni óvakodjam. Ugyanis csak togatus koromban, – mintegy 18 éves lehettem, midőn legelőször kaptam mintegy történetből kezemhez néhány újabbkori magyar író, mint Kazinczy Ferencz, Fáy András, többre nem is emlékszem, hogy olvastam vagy ismertem volna 19 éves koromig. Toroczkói tanító-koromban a biblián kívül – a melyből igen sokat olvastam nagykegyes nagyanyámnak – alig ismertem s olvastam egyéb könyvet, mint a Hármassz. Históriát, a Hét bölcs Mestereket és több más maradványát régi irodalmunknak, a melyek a toroczkói olvasgatni szerető népnél nyomtatásban vagy kéziratban nagy számmal találtattak. Sz.-kereszturi vén deák koromban megizelintvén egy-két újabbkori írónk bájos művét, nagy mohón estem neki az új irodalom olvasásának 1829 óta, midőn kolosvári collegiumunknak lettem togatus vagy egyenruhás diákjává. Már voltam[!] önképző társulatok akkor e főiskolában, s azonnal társul felvéve írogatni kezdtem. Kereszturi deák koromban inkább csak névnapis s más alkalmi verseket tudtam vala írni.

Népdal s Epigramm voltak, a miknek írására nagy hajlamot éreztem mindig. S írtam volna is sokat, igen sokat, ha az akkoron nagy hatalommal fellépett „Kritikai Lapok” egy kis hűsítő vizet nem fecskendenek tüzes hajlamaim közé. – Szentiváni Misi barátom, egy nagytehetségű ifjú, de igen is hajló a mások leczkésésére, bírálatára. Nagy ellenzője volt a könnyű írásnak, a nyilvánosság előtt fellépésnek, s örökké szabta társai elé a kritikai törvényeket – s irgalmatlanul kritizálta, a mit írogattak. Sokat tett ez nem tagadhatni az ízlés mívelésére, serkentett alaposabb tanulásra, de egynémelyiket igen is szorongóvá tett az írásban vagy attól végkép is elriasztott.

De visszatérek a collegiumi pályámra. A 4 évi philosophiai s theologiai tanfolyam végzése után két évig a kolosvári reformatum collegiumban jogtanító Tunyogi alatt tanultam a hazai törvényeket, s 1835-ben a kolosvári unitaria ekklézsia költségén, mint papjelöltje felmentem a berlini egyetemre, - csak ide – és semmi más egyetemre nem lehetett akkoriban menni magyar protestáns ifjunak. Még csak Lipcsét sem volt szabad utunkba ejteni. Két évet töltöttem a berlini egyetemen theologia, philisophia stb. hallgatásával, nagyrészt beteges állapotban. *Belső emberem* – a *gyomrot* értem inkább, nem a felsőbb szellemi életorganumot – nem tudta kedvelni az ottani életmódot, a rideg hegeli philosophia rendszere s még inkább az ő képére s hasonlatára alkotott theológiák sem igen ízlettek; elég hogy 1837-ben ősszel haza jövén, egész esztendeig tartott nyavalyáskodásom, melyből leginkább a vízgyógy s a borszéki borvíz használata üdített fel, úgy hogy 1838 ősszel hozzá kezdehettem a kolosvári papi hivatalhoz.

⁴⁴² caput (lat.)'fejezet'

Betegségem s e miatt folytonos szobáiban ülésém időt és alkalmat adott a képzelődés játékinak korlátolatlan játszására, s mondhatom, hogy a mi keveset írtam életemben költemény-félét, csaknem mind e nyavalygós állapotomban írtam: mert egészséges állapotom éveiben soha sem volt elegendő időm s alkalmam arra, hogy komoly hivatalos és nem hivatalos teendőimen kívül még írói dolgokkal is foglalkozhassam.

Sziveskedjék itélni a Nagyságos Ur. Már maga a *kolosvári papság* egymagamnak elég bajt, lélek- és test-rongáló foglalkozást adhatott, megjegyezve azt is, hogy gyakorlatlan lévén a szónoklásban a hivatal megkezdésekor, a kevesebb bajjal kidolgozott munkát kezdetben egész héten át kellett repetálgatnom, hogy felakadás vagy belésülés nélkül elszavalhassam. Aztán könnyebben is jött volna nékem mindig a versírás, mint a prózai dolgozás.

A *papi hivatal* mellé járult csakhamar 1840-ben mind ideiglenes tanárnak a *theológiai tanok* nagy részének tanítása, de előbb még az addig deákul tanított tantárgyaknak, egyszerre zsinatilag hozott végzés szerint, magyarul, még pedig újabb kútfők után kidolgozása. Majd 1845-ben rendes theol. tanárrá is megtétem, s azóta, még most püspök létemre is tanárokodom s egyszersmind a papnöveldeknek vezetője vagyok.

Ehhez járult a consistoriumi jegyzőség vitele 1845-ig. S minthogy mind a papság mind a tanárság után is kevés volt a fizetésem, melylyel szaporodó családomat tisztességesen el nem tarthattam, gyermekeimet nem nevelhettem volna; (házassági életre léptem volt 1842-ben néhai unitárius tanár s egyházi főjegyző, a nyomtatott egyházi beszédeiről is ismeretes Füzi János leányával Borbárával) tehát kénytelen voltam a Méhes Sámuel által kiadott (úgy tetszik) Erdélyi Híradó mellett is segédkezni, még 1842 óta leginkább a „Külföldet” dolgozván, mely journalistaságom tartott majdnem szakadatlanul egész 1861-ig, midőn püspökké megválasztattam épp abban az alkotmányos szép verőfényes korszakban, mely egyszerre felvillanyozta volt a szabadság-érzelmeket, s a több évig püspök-helyettesi hivatalt viselt Székely Mózes (a gondolkozástan írója) helyett a közbizalom engem karolt fel.

Ennyi hivatal – papi, tanári, jegyzői, journalistai – folytatása mellett – hozzá véve még csaknem folytonos nyavalyáskodó állapotomat – nem csuda, Nagyságos Úr, hogy nem igen lehettek kedv s reményim, sőt hogy elsülyedt a költői ér, megszakadt, mint midőn a mély aknában elveszítik az arany erét a bányászok, s nekem physikai időm sem maradt, hogy az elsülyedt eret kereshessem s dolgozhassam, hogy a nyilvánosság elé hozhassak vagy egy aranystufát. Ami kevés üres időm maradt, vagy olvasásra – minek eleitől fogva a boldogulásig kedvelője voltam, vagy kicsiny mezei gazdaságom folytatására, vagy sétálgatásra használtam, s ez utóbbira szükségem is volt örökös gyomorszorulásaim, aranyereim miatt.

Kevés dolgozatim összegyűjtésére aligha kapok időt: nem is tudnám egyhamar megmondani, micsoda folyóiratokban sat. jelentek meg. Sok egyéb foglalkozásim özönében nem is érkeztem soha azon világra kibocsátott magzatimat felkeresgéltni, hogy bámulgassam, mily bőrben, színben vannak, s nem tudom, fogok-e zentúl is érkezni. Aztán oly kevesen is vannak, hogy nem érdemlik meg az összegyűjtést, mely még kirívóbbá

tenné az ő számoknak csekély voltát. Legtöbbet adtam volt ki a *Reményben*, melyet én szerkesztettem volt fenn említett betegségem évében, s az unitárius ifjuság nevében adtam ki. A Szentiváni Mihály által kiadott *Reményben* is jelent meg néhány darabom. Az első *Reményben* levő darabok, melyek álnév alatt vannak, egy-kettő kivételével, mind az enyimek. Az *Athenaeumban* s a *Nemzeti Társalkodóban* is jelentek volt meg némi eredeti és fordított dolgok.

1842-ben adtam volt ki Előfizetési Felhívást „Vadrózsa” című népköltészeti gyűjteményre, mely mintegy 8 ívre volt számítva, de a politikai világ nagy zajában elveszett kedvünk kiadhatására, aztán még akkor nem is voltam egészen tisztában arra nézve, mily elvek s módszer szerint szerkeszsem azt a gyűjteményt. Székelyföldön járásum alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok ily régi kincs hever, senkitől sem figyelve meg, a nép alsó rétegeiben; s attól fogva ez egyet számtalan foglalatosságaim közepett sem vesztettem el szemeim elől, magam is gyűjtöttem mind a székelyföldön jártamkor, mind pedig Kolosvárt lakó sok székely férfi és asszony embereknél – majd a forradalom után következett években levelezésbe bocsátkoztam sok papi és világi rendű barátaimmal, s azoknak segédével nagy tárházát gyűjtöttem össze a „székelységeknek”. E gyűjtést sok minden ágára kiterjesztettem a népeletnek, 1861-ben jött inkább eszembe a „Tájszók és szólásmódok” gyűjtése is. Lassankint tisztult bennem a gondolat úgy adni ki a népkölteményeket s szólásmódokat, oly hangejtéssel épen mint a nép kiejti – a virágot egész himével, illatával mutatni be a közönségnek – a plántát úgy szólva azon módúlag, mint a természet anyakeblén felvirult, állítani elé.

Gyulai Pál nagytehetségű s tevékenységű írónk buzdítása és serkentetése s gróf Mikó ő nagyméltósága anyagi befolyása mozdította elő a „Vadrózsa” I-ső kötetének megjelenését 1863-ban. Célom volt a II-ik kötetet mindjárt a következő évben kiadni, mert készletem volt már akkor, csak nem elegendő egy akkora II-ik kötetre, kivéve a Tájszótárt, aminek gyűjtését szakadatlanul folytattam és intéztem – azonban az anyagi segély hiánya mind késleltette eddiglen a kiadását. Az Akadémia is ugyan nagylelkűen pártolt, 60 darabot vásárolván meg, mikért 150 frtot kaptam, megigérvén a II-ik kötetből is 60-nak megvásárlását, azonban míg legalább a nyomdai előlköltségekre 6 vagy 7 száz ft nem lesz kezemben, nem lehet a nyomtatáshoz hozzá kezdenem: mert mulhatlanul itt helyben kell a nyomtatást intéznem és felügyelnem a javítás aprólékos bajai miatt. Pesti kiadónak bármi előnyös feltételek alatt nem adhatom át, nehogy sok hibával jőjjön ki a corrigálásnak eléggé nem ellenőrizhetése miatt. Most arra a gondolatra jöttem, hogy előfizetési utját kísértsem meg, miből pár száz ftot kapok, s az államsegély megnyerése folytán püspöki fizetésem is fogván emeltetni, képesítve leszek pár száz forintot a magaméból is kockáztatni, s részint az akadémia adományát kipótolni, a mit az élet szükségletei miatt kényszerültem elkölteni.

Irodalmi munkásságom nagy részét egyházi s iskolai könyvek vették igénybe. A theológiának több ágait dolgoztam ki, a miket tanítottam s tanítok. „A keresztény vallás elemei” című kis kátém több kiadást ért, s minden iskolákban, még némely más vallásúakéban is tanítatják az elemi osztályokban. E mellett több zsinati s más ünnepélyi szent

beszédék. B. Kemény Zsigmonddal kiadtam volt a korán elhalt Szentiváni Mihály beszé-lyeinek egy részét. Hivatalom csoportos és folytonos foglalkodásai miatt legfeljebb esti s éjjeli órákat szentelhetek olykor irodalmi dolgokra. Hogy valamit producáljak, egyházi, sőt házi zajos nyughatatlan életem miatt sem volt arra módom s érzésem. Egyedül a népköltési gyűjtések tették pihenő óráimnak soha félbe nem szakadó foglalkozását s sze-rezték legédesebb élvezimet is. Ez érdekből, e célból levelezni sok meghitt barátaimmal már életem kedves megszokásává, nélkülözhetlen gyönyörévé lett – ezzel pepecselni, a gyűjtelékeket rendezni, szerkeszteni nekem mindennapi üdítés, a mikor csak ezzel is le-het élnem.

Lelőhely: ismeretlen.

Közölve: MNGy. 369–377, *Keresztény Magvető* XLVII. (1912) 1. 40–45, *Keresztény Magvető* LXXXI. (1975) 2–3. 90–93, SzNGy. II. 436–444.

Megjegyzés: Az 1911-es szövegközlés tanúsága szerint [„Eredetijére a M. tud. Akadémia könyv-tárának kéziratári osztályában bukkantam rá.” (Kriza J. 1911. II. 468.)] akkor a MTA Könyvtárának Kéziratárában volt megtalálható, azonban jelenleg nincs nyoma sem mostani, sem korábbi kéziratári bejegyzésének. Jelen szöveg az 1911-es megjelenés betűhív másolata, mivel ez az egyetlen olyan szö-vegközlés, amelynek közreadója még bizonyíthatóan az eredeti szöveget vette kezébe.